

20. Yüzyıla Girerken Devlet ve Dersim

Kemal YAKUT*

Dersim bölgesi, Yavuz Selim'in Doğu'da Safevi egemenliğini ortadan kaldırarak gücünü pekiştirmeye çalıştığı bir dönemde Osmanlı sınırları içine dâhil edildi. Şah İsmail'in Çaldıran'da yenilmesini (1514) izleyen birkaç yıl içinde Doğu'daki Türkmen ve Kürt aşiretleri, Osmanlı yönetimine bağlandı. Osmanlı yönetim tarzı bölgenin koşullarına uyduruldu. Sancak teşkilatı kurulmakla beraber, aşiretler özel bir yönetime tabi tutuldu. İncalcık'ın belirttiği gibi “sekiz Kürt kabile beyi irsî olarak kendi kabileleri üzerinde ve bölgelerinde sancak beyi tayin edildi”.¹ Söz konusu sancaklar babadan oğula irsî geçtiğinden ocaklık ve yurtluk olarak anıldı. Osmanlı yönetimi beş Kürt kabilesini de “hükümet” adı altında vergilerden muaf tutarak ayrı bir grup olarak tanımladı.² Coğrafi koşullar, merkezden uzaklık ve Safevi Devleti ile Osmanlı arasında bir tampon bölge oluşturmak gibi faktörlerden dolayı, bu bölgeye kendi iç işlerinde özel bir yönetime (fiili özerklik de denilebilir) sahip olunması olanağı tanındı.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız süreçte Dersim, Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra Çemişgezek Sancağı adıyla 1515'te yörenin beylerinden Pir Hüseyin Bey'e

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Eskişehir

¹ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.139-140

² İncalcık, *a.g.e.*, s. 140.

yurtluk-ocaklık olarak verildi.³ Sancak gelirinin büyük bir kısmının Pir Hüseyin Bey'e has olarak bırakılması onun geniş bir imtiyaza sahip olduğunun en önemli işaretlerinden biridir.⁴ Sancak idari bakımdan Diyarbekir eyaletine bağlıydı.

Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra, oğulları arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, Kanuni'nin Irak Seferi sırasında Çemişgezek Sancak beyliğine bir süreliğine Dulkadiroğlu Ali Bey getirildi. Ardından 1541'de Çemişgezek Sancağı, dört sancak (Mazgird, Pertek, Sağmen, Çemişgezek) ve on iki zeamete ayrılarak yeniden yapılandırıldı. Çemişgezek, klasik Osmanlı Sancağı haline sokuldu ve ümeradan birine tevcih edildi.⁵ Pir Hüseyin Bey'in çocuklarına da Mazgirt ve Pertek sancakları ile çeşitli büyüklükteki zeametler verildi. Bu idarî-hukukî statü değişikliği bölgenin "özel yönetim" sınırlarını daraltmakla birlikte, Pir Hüseyin Bey'in çocukları sahip oldukları imtiyazların bir kısmını sürdürebildiler.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çemişgezek Sancağı'nın kuzeyinde yer alan bazı yerleşim birimleri (Kuzican gibi) Erzurum Eyaleti'ne bağlandı. İdarî, malî ve askerî alanda birtakım sorunlar yaşanması üzerine eski yapıya dönüldü. Ancak zamanla idarî birimler iki eyalet arasında sürekli yer değiştirdi.⁶

1788-1789 yılları arasında yapılan idarî düzenlemeler sonucu Çarsancak beylerinden Kulu Ağa ve oğulları etkili olmaya başlamışlardır. Dersim bölgesi, Ovacık ve Sağmen olmak üzere iki kadılığa bölündü ve Harput Sancağı'na bağlandı. İdarî birimlerin yöneticiliğine bazı aşiret ağaları getirilmeye başlandı.⁷ Bununla birlikte merkezi yönetimin etkisi sınırlı kaldı ve bölgenin kendine özgü özel yönetimi sürdü. Ağa ve seyyid gibi yerel kanaat önderleri daha fazla öne çıkmaya başladı. Devlet ile halk arasındaki ilişki yerel kanaat önderleri üzerinden sağlandı.

Dersim'de devlet ile aşiretler arasındaki gerilimin niteliği konusunda 18. yüzyıl öncesine ait belgeler sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldaki gibi, henüz modernleşme- merkezileşme pratiğinin yaşanmadığı 18. yüzyılda merkez-taşra gerilimi turmanmıştı. Bu ülkenin politik, iktisadi ve toplumsal yapısının çözülmesinin sonucu olarak ayanların güçlenmesiyle ilgili olduğu kadar, merkezi yönetimin Anadolu'daki Türk, Kürt ve Arap aşiretlerini denetim altına almak ve iskân

³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, TTK, 1999, s. 35-36.

⁴ Pir Hüseyin Bey, Cezire, Soran, İmadiye, Bitlis gibi yörenin sancak beyleri ile birlikte, "bu yedi nefer Kürd beyleri Kürdistan'ın ümerâ-i izâmından olub bunlara yazılan ahkâm-ı şerîfenin âhirinde alâmet-i şerife i'timâd idesiz diyü yazılmaz ve hitâb olundukda siz diyü hitab olunur ri'âyet olunur gelmişdir." denilerek farklı bir imtiyaza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Yıllarında Osmanlı İl Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978, s. 23, dipnot 11'den aktaran, Ünal, *a.g.e.*, s. 37.

⁵ İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Dönemi'nde Dersim Sancağı; İdarî, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Ankara, Kripto Kitaplar, 2011, s.51; Ünal *a.g.e.*, s. 36; M. Ali Sağlam, "16. Yüzyılda Çemişgezek (Dersim) Sancağının Sosyal ve Siyasal Yapısı", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, (Derleyen: Şükrü Aslan), İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 277-278.

⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 38; Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 60-63.

⁷ Mehmet Zülfi, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, (Yay. Haz: İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Halaçoğlu), Ankara, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1994, s. 59.

etmek üzere yola çıkmasıyla da ilgiliydi. Dersim'deki aşiretler kısmen yerleşik olmakla birlikte, konar-göçer olanlar da vardı. Çarsacak kazası halkı, 1726'da Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri bir şikâyetinde, Şeyh Hasananlı aşiretinin eşkiya ve kızılbaş olduğundan söz ederek, bu aşiretin ileri gelenlerinin idam edilmesini ve geride kalan aşiret çocuklarının da sürgün edilmesini istemişlerdi.⁸ Devlet askeri güç kullanmasına karşın, bu aşireti kontrol altına alamamıştı. Sonraki yıllarda buna benzer gerilimlere sıklıkla rastlandı ve devlet ile aşiretler arasında çatışmalar oldu. İstanbul'dan yerel yöneticilere gönderilen belgelerde, Şeyh Hasan ve Dersimli aşiretlerinin Çarsacak köylerine saldırdıkları, Keban madenlerinin işletilmesine engel oldukları ve oradan geçen Müslüman hacılar ile yolcuların parasını, malını zorla aldıkları belirtilerek askeri önlemler alınması istendi.⁹ Bununla birlikte Mayıs 1787 tarihli Keban ve Ergani Maden Emni Hacı Ali'nin Divan-ı Hümayun'a gönderdiği raporda, Şeyh Hasan ve Dersimli aşiretlerinin kızılbaş oldukları işaret edilerek, inançlarının şeriata uymadığı, bunların Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerini tanımadığı vurgulanarak cezalandırılmaları istendi.¹⁰ İslam'ın Hanefi inancına göre kodlanan merkezi yönetim, Dersim'in kendine özgü toplumsal yapısını, inancını (kızılbaşlığı) 16. yüzyıldan itibaren bölgeye egemen olan "özel yönetim" nedeniyle görmezden gelmiş ya da en azından üstüne gitmemeyi tercih etmişti. Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir siyasal dil üretmeye ve bölgenin toplum ve inanç yapısına müdahale etmeye yönelik bir tavır içine girdi.

19. yüzyılın ortalarından itibaren siyasal seçkinlerin pratiğe döktükleri modernleşme-merkezleşme projesi, Dersim'de de doğrudan hissedildi.

II. Mahmut'un tahta geçtikten sonra sabırla, önce ayanlık kurumunu, ardından da Yeniçeri Ocağı'nı tasfiye etmesi, modernleşme ve merkezleşmenin önünü açtı. Birbirini tamamlayan idarî, malî ve askerî reformlarla verimli ve kuşatıcı modern-merkezi devlet inşa edilmeye çalışıldı. Tanzimat (1839-1876) bu hedefi daha da genişletti.¹¹ Ş. Mardin, Osmanlı reformcularının attıkları adımların çözümlenmesi gereken üç sorun ortaya çıkardığını ve üç sorunun da merkezin çevreyle ilişkilerini harekete geçirdiğini öne sürmektedir:

Sorunlardan birincisi, gayrimüslim grupların ulus-devlet içinde bütünleşmesiydi; ikincisi çevrenin Müslüman öğeleri için aynı şeyi yapmak, yani imparatorluğun mozaik yapısına düzen vermektir, son olarak, 'ulusal topraklardaki' bu 'birbirinden ayrı öğelerin' 'siyasal

⁸ B.O.A. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*), *Cevdet Dahiliye*, No: 14257 (Gurre Şevval 1138/Haziran 1726). Ayrıca bkz. *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi*, (Haz: Ahmet Hezarfen-Cemal Şener), İstanbul, Etik Yayınları, 2003, s. 9-13.

⁹ B.O.A., *Cevdet-Zabtiye*, No: 2047 (Receb sene 1158/Temmuz 1745).

¹⁰ B.O.A., *Cevdet Zabtiye*, No: 3484 (Şa'ban sene 1201/Mayıs 1787).

¹¹ II. Mahmut ve Tanzimat reformlarını genel olarak ele alan birkaç kaynak için bkz. *Tanzimat*, Ankara, MEB, 1940; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Haz: Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayın, 1987; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, YKY, 2007.

sisteme anlamlı bir katılımı bulacak' duruma getirilmesi gerekiyordu.¹²

Merkezleşme isteği merkez-çevre arasındaki gerilimi tırmadı. Üç yüz yıldan beri özel bir yönetime tabi Kürt beyleri ve aşiretleri, statükoyu bozan hamlelere direniş gösterdi. Revanduz'da Mir Muhammed ve Botan Beyi Bedirhan başta olmak üzere Kürt liderleri, üç yüz yıldır devam eden özel yönetimin ortadan kaldırılarak, bölgelerinin merkeze bağlanmasına karşı koydular.¹³ Osmanlı Ordusu direnişini sert şekilde bastırarak, Kürt beylerine boyun eğdirdi.¹⁴

Tanzimat'ın siyasal seçkinleri, fermanında belirtilen idarî, malî, askerî, can, mal ve namusun korunmasına yönelik reform vaadi doğrultusunda hamlelerde bulunurlarken, merkez kaç birer zümre olan aşiretlerin iskânını da gündemlerine almışlardı. Modern ve merkezîyetçi bir devlet tasavvurunun bir gereği olarak aşiretlerin eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi, vergi toplanması, aşiret mensuplarının askere alınması, tarımın canlandırılması, İran sınırının güvenlik altına alınması gibi faktörlerin sonucu, aşiret ilişkilerinin dağıtılarak, bu unsurların yerleşik hayata geçirilmesi planlandı. Ayrıca Osmanlı ekonomisinin Avrupa kapitalizmiyle bütünleşmeye başlaması ve İmparatorlukta ayrılıkçı hareketlerin artması, merkezi yönetimi aşiret düzenini tasfiye etmeye zorladı. Konu 1839 yılının sonlarında Meclis-i Vâlâ'da ele alındı ve "Tanzimat-ı Hayriye icabınca kaffe-i aşâir ve kabâlin dahi taht-ı nizama idhâlleri" kararı verildi. Ancak düzenleme yapıncaya kadar eski statünün sürdürülmesi gerektiği vurgulandı.¹⁵ 1840'da taşra yöneticilerine, aşiretlerin buldukları mahallerin tespit edilmesi, hane miktarları, nereye yerleştirilecekleri, beylerin kim olduğu konusunda layihalar hazırlanması talimatı verildi.¹⁶ Tanzimat yönetimi 1842'de aşiretlerle ilgili bir talimatname çıkararak, bu unsurları merkeze bağlama konusunda ciddi bir adım attı. Bu talimatnameye göre, aşiretler yaylak ve kıtlak için bağlı oldukları sancak ve kazaların sınırları içinde kalacaktı. Aşiretler buldukları yerin idâre amirine bağlı olacaktı. İdâre amiri gerektiğinde bunları kendi bölgesindeki boş yerlere iskân edebilecek ve bu uygulamaya karşı koyanlar için de gerektiğinde askerî önlemler alabilecekti. Böy-

¹² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, (Derleyenler: Mümtaz'erTürkone-Tuncay Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 40.

¹³ Celilê Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (Çev: Mehmet Demir), Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1992, s. 51 vd.

¹⁴ Askerî harekâta tanıklık yapan Alman subayı Moltke, ordunun çok sert davrandığını ve şehirlerin top ateşine tutulduğundan söz eder. Bkz. Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995, s. 205 vd.

¹⁵ B.O.A., *İrade-Meclis-i Vâlâ*, No: 110'dan aktaran Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s. 245. Ayrıca konuyla ilgili bu makale de aydınlatıcıdır. Celal Erdönmez, "Tanzimat Devrinde Aşiretlerin İskân Politikası", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Yıl: 1999, s. 239-264.

¹⁶ Saydam, *a.g.m.*, s. 245.

lece hem ziraatle uğraşmaları sağlanarak üretim arttırılacak, hem de ordu için taze asker kaynağı temin edilecekti.¹⁷

Tanzimat'ın merkezîyetçi devlet anlayışı bağlamında aşiret beyliğinin ilgası gündeme getirilmiş ise de, bunun hem aşiret mensupları ile devlet hem de aşiretlerin kendi içlerinde sorunlar doğuracağı endişesiyle uygulamaya konulmadı. Bu dönemde aşiretlere yönelik geliştirilen iskân politikası, konar-göçer Türk aşiretleri üzerinde kısmen uygulandı. Ancak Kürt ve Arap aşiretleri merkezi yönetime sert tepki gösterdiler. Nitekim Tanzimat'ın öngördüğü düzenin Diyarbakir eyaletinde uygulanmak istenmesi, Kürt aşiretlerinin direnişiyile karşılaştı. 1846-1847'de başta Cizreli Bedirhan Bey ve Han Mahmud olmak üzere Kürt mirleri yenilgiye uğratıldı. Han Mahmud Rusçuk'a, Cizreli Bedirhan Bey Vidin'e sürgüne gönderildi.¹⁸ Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa askerî harekâtlarda etkin rol oynadı. Kürt coğrafyasında girilen askerî harekât, Osmanlı belgelerine "Kürdistan'ın yeniden fethi" olarak geçti.¹⁹

Yavuz Selim'den beri süregelen özel yönetime tabi Kürt emaretleri tasfiye edildi ve Tanzimat'ın uygulamaları ışığında 5 Aralık 1847 tarihli bir tezkere ile Diyarbakir Eyaleti'yle, Van, Muş ve Hakkâri sancakları, Cizre, Botan (Bohtan) ve Mardin kazaları birleştirilerek Kürdistan Eyaleti kuruldu. Musul Valisi Esad Muhlis Paşa eyaletin ilk valisi tayin edildi. Van Gölü kıyısında bulunan Ahlat, eyaletin merkezi yapıldı.²⁰

Dersim, Tanzimat'ın merkezîyetçi reformlarından en fazla etkilenen bölgelerin başında yer aldı. 1845'te Maden-i Hümâyün Emaneti ve Harput Sancağı, Diyarbakir Eyaleti'nden alınarak, önce Harput Mutasarrıflığı'na, ardından da 1846'da Harput Eyaleti'ne dönüştürüldü. Dersim bölgesi Harput Eyaleti'ne bağlandı. Bu idari yapı uzun sürmedi ve 1848'de merkezi Hozat olan Dersim Sancağı oluşturuldu.²¹

Osmanlı Hükümeti, 1850 yılının başlarında asker ve vergi alınması, aşiretlerin ellerindeki silahların toplanması ve merkezi otoriteye karşı koyan unsurların tasfiye edilmesi için Dersim'e kapsamlı bir askerî harekât düzenledi. Ertesi yıla da sarkan askerî harekât sonucu aşiretler yenilgiye uğratıldı. Kureyşanlı ve Yusufanlı aşiretleri direniş göstermiş iseler de dağılmaktan kurtulamamışlardı.

Kürdistan Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir Paşa'nın 26 Temmuz 1851 tarihli yazısında, "Vaki olan istihbarat ve tahkikata nazaran asâkir-i hazret-i şahane ile vukua gelen her bir muharebelerinde ekrad-ı mezbure asâkir-i cenab-ı padişahi-

¹⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1987, s. 114.

¹⁸ Tanzimat Fermanı'nın Kürt coğrafyasında uygulanması ve etkileri için bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, İstanbul, Doz Yayıncılık, 2007, s. 117 vd; Celil, *a.g.e.*, s.124 vd.

¹⁹ Hakan, *a.g.e.*, s. 253.

²⁰ Hakan, *a.g.e.*, s. 254. Arşivde yer alan başka bir belgede de, Kürdistan Eyaleti'nin merkezinin henüz kararlaştırılmadığı ve eyalet kadısının nerede ikamet edeceğinin tartışıldığı belirtilmektedir. B.O.A., *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 4538 (12 Safer 1266/20 Aralık 1849).

²¹ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 88-89.

nin ateşbazlığına dayanamayarak firar etmiştir.” diyerek başarı kazanıldığını açıkladı.²² Dönemin belgeleri incelendiğinde görüleceği gibi devlet, aşiretlere yönelik geliştirdiği politikada, silahlı aşiret mensuplarının tasfiye edilerek silahların toplanması önemli bir yer tutmaktadır.²³ Anadolu Ordusu Müşiri 1850 yılı Kasım ayı tarihli arz tezkeresinde, “(Dersim’de) Kürt eşkıyalarının te’dirip ve tenkileriyle” kuvvetli disiplin altına alınmasının Kürdistan’ın her tarafında uygulanacak ıslahata olumlu tesirde bulunacağını belirtti. Ayrıca silahların toplanmasının kısa bir süre içinde sonuçlanacağını bildirdi.²⁴ Ancak Anadolu Ordusu Müşiri’nin bir başka tezkeresi üzerine Serasker Mehmet Ali Paşa’nın 29 Kasım 1850’de Sadaret’e sunduğu tezkerede, “Dersim Kürtleri son günlerde arz-ı itaate af ve merhamet dileğinde bulunmuş olmalarına mebni, ellerindeki silahların toplanarak, hisse-i askeriyelerinin alınmasına başlanmış” olmasına rağmen “Kürtlerden birkaç aşiret(in) sarp ve yalçın bir dağın zirvesinde” bulunmalarından dolayı silahlarının alınmasının biraz zaman alacağı ifade edildi. Ayrıca kış mevsiminin sert geçmesinin askerî harekâtı yavaşlatacağı vurgulandı.²⁵ Nitekim Serasker Ali Paşa’nın tezkeresinden bir gün sonra Kürdistan Eyaleti Valisi Esat ve Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa’nın, Sadaret’e gönderdikleri tezkerelerde aşiretlerin buldukları köy ve hanelerin dağlık bölgelerde, dağınık ve ayrıık olmaları, kış mevsiminin gelmesi ve askerlerin zorlu kış şartlarında çadırda yaşamak zorunda kalmaları gerekçe gösterilerek askerî harekâta ara verilmesini istemişlerdi.²⁶

1851 yılının bahar ve yaz aylarında Dersim’deki aşiretler birleşerek askerî güçlere direniş gösterdi.²⁷ Fakat yenilmekten kurtulamadılar ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getireceklerini taahhüd ettiler.²⁸ Anadolu Ordusu Müşiri 14 Ekim 1851’de gönderdiği arzda, “üç-dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahi dağ ve ormanlarda gezerek” yaşamlarını sürdüren ahalinin çift ve çubuğa alıştırılması gerektiğini belirtti.²⁹ Ayrıca merkezi yönetim, askerî harekâtların yanı sıra yöre halkını “medenileştirmek” ve asimile etmek üzere bir dizi ıslahatlara da yöneldi. Asker ve vergi toplama isteğine nüfus ve arazi tahririni de ekledi. İlk olarak 1866’da Kiği, Kuzican (Plümür) ve Mazgirt’te, daha sonra da Ovacık ve Hozat’ta arazi ve nüfus sayımı yapılması çalışmalarını başlattı. Bunun için sadece Kuzican kazası için 200 piyade ve 100 süvariye ihtiyaç olduğu hesaplandı.³⁰ Nitekim Erzurum Valisi Mehmet Paşa, 22 Ağustos 1867’de İstanbul’a gönderdiği arzda, “Dersim’e bağlı Kuzucan kazası-

²² B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 14385 (15 Şevval 1267/13 Ağustos 1851).

²³ Dersim’de ahalinin elinde bulunan silahların toplanması için şu belgelere bakılabilir. B.O.A., *İrade-Meclis-i Vâlâ*, No: 4891 (1 Cemaziyelahir 1266/14 Nisan 1850); *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 5663 (1 Muharrem 1267/ 6 Kasım 1850).

²⁴ B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 13314 (18 Muharrem 1267/ 23 Kasım 1850).

²⁵ B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 13365 (28 Muharrem 1267/ 3 Aralık 1850).

²⁶ B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 13523 (26 Safer 1267/ 31 Aralık 1850).

²⁷ B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 14221 (21 Şaban 1267/ 21 Haziran 1851).

²⁸ B.O.A., *İrade-Dabiliye*, No: 14675 (28 Zilhicce 1267/ 24 Ekim 1851).

²⁹ B.O.A., *İrade-Meclis-i Vâlâ*, No:8431’dan aktaran Yılmazçelik, a.g.e., s. 125.

³⁰ B.O.A., *İrade-i Dabiliye*, No:39098 (14 Zilkade 1283/20 Mart 1867).

nın yapılmakta olan nüfus ve arazi tahriri maddesi ile Dersim rüesasından Süroğlu(?) Gülayı hakkında Ordu-yu Hümayun canibinden edilen muamele-i ihtariye semeresi olarak Mazgirt ve Ovacık kazaları ahali de nüfus ve arazilerinin tahriri için memur talep ve istida (eylediklerini)” belirtti.³¹

Devlet, 1848’den itibaren bir yandan aşiret reislerini etkisizleştirerek ahali üzerinde otorite kurmaya çalışırken, öte yandan yaptığı idarî düzenlemelerde bazı aşiret reislerini ve bunların çocuklarını kaymakam ve memur olarak atadı.³² Cumhuriyet Dönemi’nde Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından “zata mahsus” hazırlanan “Dersim” kitabında, Osmanlı yöneticilerinin bölgeye yönelik idare-i maslahatçı bir yaklaşım içinde olduğu belirtilmekte ve ağaların yönetime getirildiğinden söz etmektedir. Örnek olarak da 1860’larda Şah Hüseyin Bey, Gülâbi Bey, Mansur Ağa ve Şeyh Süleyman’ın etkin olduğunu, 1875’de de Hüseyin Bey Plümür’e ve Gülâbi Bey’in de Mazgirt Kaymakamlığı’na getirildiğine yer vermektedir.³³

Merkezi yönetim, bazı aşiret reislerinin ön plana çıkmalarına ve nüfuzlarını arttırmalarına göz yumarak, aşiretler arası çatışmaların derinleşmesine ortam hazırladı. Öte yandan Ahmet Muhtar Paşa 1875’de rakip aşiretlerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarından yararlanma yoluna giderek bölgede otorite kurmaya çalıştı. Dersimli aşiretlerle diyalog kurabilen Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa’nın çabasıyla, aşiret reisleriyle Erzurum’da toplantı yaptı. Hozat ve çevresinde nüfuz sahibi Mansur Ağa ve Şeyh (Seyyid) Süleyman toplantıya katılmamakla birlikte, Plümür Kaymakamı Şah Hüseyin, Beyzadelerden Hüseyin Bey ve Mazgirt Kaymakamı Gülâbi Bey toplantıya katılanlar arasındaydı. Ahmet Muhtar Paşa, aşiret reislerine bölgede devlet otoritesinin kurulması ekseninde önerilerde bulundu. Merkezi hükümetleri ortak hareket etme kararı alan Mazgirt Kaymakamı Gülâbi Bey, diğer bazı nüfuz sahibi reisler tarafından öldürüldü.³⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı devletin aşiretlere karşı olan güvensizliğini daha da arttırdı. Mazgirt Kaymakamı Dersimli Nafiz ve Mansur Bey’in Erzurum’daki Rus Konsolosu ile temas kurması şüpheyi artıran etkenlerden biri oldu. Diğer yandan Ruslar da Dersimli aşiretlerden yardım alabilecekleri konusunda emin değillerdir.³⁵

Osmanlı Hükümeti aşiretlere güvensizlik duymakla birlikte merkezi otoriteyi kurmak için çalışmalarına ara vermeden devam eder. Nitekim savaştan sonra bölgenin ıslahı için görevlendirilen Yusuf Paşa, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafla, Mazgirt’te bulunan aşiretlerin itaat altına alındığını ve bir ay içinde 150

³¹ B.O.A., *İrade-i Dahiliye*, No:39457 (22 Cemaziyülevvel 1284/21 Eylül 1867).

³² 1848’deki düzenlemede Kara Ballı aşiret reisi Yusuf Ağa Dersim Sancağı Meclis-i İdare azalığına, Ferhat Uşağı aşiret reisi Kahraman Ağa’yı mahkeme azalığına tayin etti. Bkz. Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 131.

³³ *Doğu Anadolu’da Toplumsal Mübendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.56. Bu eserin içinde Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığının “gizli ve zata mahsus” yayımladığı “Dersim” adlı kitabın tıpkı basımı vardır.

³⁴ *y.a.g.e.*, s. 128-129.

³⁵ *y.a.g.e.*, s. 129-130.

bin kuruş vergi toplandığını, inşasına başlanılan birkaç yolun tamamlandığını ve birkaç okulun açılması halinde halkın çocuklarını bu okullara gönderecekleri haberini aldığını bildirdi. Bunun için üç öğretmenin görevlendirilmesini ve 15 bin kuruş ödenek ayrılmasını istedi.³⁶ Ama yine de merkezi hükümetin bölge aşiretleri üzerinde nüfuz kurması sınırlı olur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) statükoyu değiştirmesi, Ermeni Sorunu'na uluslararası boyut kazandırması ve Ermeniler ile Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı müdahalelere açık hale getirmesi, merkezi hükümetin Dersim aşiretlerine yaklaşımını daha da hassaslaştırmıştı. Bir güvensizlik olduğu açıktı. Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi bu güvensizliği epeyce körüklemişti. Söz konusu madde, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla ihtiyaç duyulan ıslahat ve düzenlemeleri vakit geçirmeden yapmasını ve Ermenileri Kürtler ile Çerkezlerin saldırılarından koruması gerektiğini içeriyordu.³⁷ Artık Ermeniler taleplerini uluslararası bir belgeye dayandırma olanağına kavuşmuşlardır. Öte yandan Kürtler ise, bu maddenin kendi aleyhlerinde olduğunun kanısındaydılar. Osmanlı Hükümeti de Avrupalı büyük devletlerin bu madde gereğince bölgeye müdahale etmelerinin önüne geçmenin kaygısına kapılmıştı. Her ne olursa olsun antlaşmanın bu hükmü bölgede Ermeni-Kürt gerilimini tetiklemişti.³⁸ Yeni dönemde Sultan II. Abdülhamit yönetimi (1876-1909) bir yanda Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi uyarınca söz konusu bölgede ıslahat yapma konusunda isteksiz davranırken, öte yandan ise Dersim'deki aşiretlerin Ermenilere yönelik olası saldırılarından kaygı duymaktaydı. Herhangi bir saldırının başta İngiltere olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin bölgeye müdahale etmesine olanak sağlayacağı inancı hâkimdi. Dersim'de aşiretlerin ıslah edilmesi bu gözle de yeniden ele alınmıştır. Ma'mürâtü'l-Aziz Vilayeti'nin eski valilerinden Es-seyyid Hasan Hilmi'nin 26 Ağustos 1890 tarihli layihasında, vilayet dâhilinde ve Anadolu cihetinde en fazla ıslahata ihtiyaç duyulan mahallin Dersim livası (sancağı) olduğu belirtilmişti. Es-seyyid Hasan Hilmi Bey, aşiretleri; liva merkezi, kaza merkezi ve askeri birliklere yakınlık/uzaklık eksenini ile vergi ve asker vermelerine göre kategorize etmişti. Buna göre; merkez liva, Mazgirt kazası ve askeri birliklere yakın olanlar, "sûretenahâl-i mutîa" gibi davranmaktaydılar. Hükümete vergilerini vermekteydiler. İkinci grupta yer alanlar ise hükümet ve askeri merkezlerle ikinci derecede yakın olanlardı. Bunlar, askerî ve mülkî memurlar ile "ahâli-i medine"yle iyi geçinemeyen, bu nedenle "vahşet-i galizeleri" bulunan aşiretlerdi. Aşiret reislerinin himayesinde bulunan birer memur ve kâtip vergi oranlarını yazar ve hükümet de itirazsız kabul ederdi. Ancak bu oranın da yarısını aynı

³⁶ B.O.A., *İrade-i Dahiliye*, No:64569 (7 Muharrem 1297/21 Aralık 1879).

³⁷ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), c.1, Ankara, TTK, 1953, s. 423.

³⁸ Hans-LukasKieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)*, (Çev: Attila Devrim), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 165-180.

olarak öderlerdi. Üçüncü grupta yer alan aşiretler ise dağda ve vadilerde yaşayan hükümet merkezine gelmeyen ve vergi ödemeyenlerdi.³⁹

Bu layihanın dikkati çeken taraflarından biri Dersim ve çevresinde bulunan aşiretlerin Ermenilere saldırılar düzenleyebileceklerine ilişkin tespitti. Bunun olması halinde Avrupalı büyük devletlerin müdahalede bulunabilecekleri kaygıydı:

fi'lhak'ika cism-i devletin bir uzv-ı mühimi bulunan Anadolu'nun kalbgâhında demek olan bu sivilcenin külliyen sızıltısını mahvetmek hükûmeten ve siyâseten ve câib-i umûrdan olup her ne kadar meşâgil-i fevkâlâde ihdâsına zaman gayr-i müsaid ise de mütemâdiyen asâkir-i nizamiye ikâme olunduğu halde yine bi'z-zarûre vezaif-i hükümetle mütenasib olmayan müsâmahât ve mûmâşât ile idare olunmaktan ve milyonlarca hukûk-ı devlet ziyâ'dan ve bir nice tebaa-yı mutîa ve âzâr mezâlîmiden kurtarılmadıktan fazla bir gâile-i hâriciye hudûsünde vukû bulacak kıyâmlarıyla her taraftan âvâze-i şikâyet işitilmekte ve o yüzden de gazezkârâne ecânible ser-rîşte-i fesâdât verilmiş olmasındaki mazarrat-ı melhuz şimdiki vakitte mütâlâa olunan mehâzire nisbeten kat kat mücib-i muhâtârât olacağı derkârdır.⁴⁰

Bu uyarı bölgede gerginliğin tırmandığını gösteriyordu. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard, "Küçük Asya'nın doğusunun hâlihazırdaki durumu anarşidir." şeklindeki tespitini Londra'ya bildirmiştir.⁴¹ Doğu vilayetlerindeki İngiliz konsoloslarının raporlarının önemli bir bölümünü Dersim, Van ve Zeyton'da merkezi hükümete karşı geliştirilen ayaklanmalar oluşturuyordu.⁴² Öte yandan Dersim'de bazı aşiretlerle Ermeniler arasında bir gerginlikten söz edilse de, Ermenilere yakınlık duyan, bu toplulukla yardımlaşma içine giren aşiretler de mevcuttu. İngiliz askeri konsolosu Albay Everett'in 25 Haziran 1880 tarihli mektubunda Dersimli Kürtlerle Ermeniler arasında bir ittifak olasılığı üzerinde durmuştu. Bir başka İngiliz askeri konsolosu Chermiside ise, "Türklerle duydukları ortak düşmanlık ve Hristiyan gelenekleri, Ermeniler ile Kızılbaş Kürtler arasında (merkezleri Dersim yöresi) olumlu hisler doğmasın(a)" yol açtığını kaydetmişti.⁴³

Dönemin Sultanı II. Abdülhamit, İmparatorluğun istikbali için tehlikeli saydığı bu yakınlaşmanın farkındaydı. Sultan, kendinden önce Tanzimatçıların tasfiye etmek istediği aşiret ilişkilerine prim sayılabilecek bir hamlede bulundu. Yerleşik bulunan, göçer ve yarı göçer Kürt aşiretlerinden seçilen silahlı milislerle süvari alayları kurdu. Hamidiye Alayları adı verilen bu silahlı gücün, nasıl teşkil edileceğine ilişkin nizamname 1891 yılında çıkarıldı. Nizamnamenin birinci

³⁹ B.O.A., *Yıldız Perakende Arşival Jurnal* (Y. PRK. AZJ), 17/80. Ayrıca bkz. Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti (İzâle-i Vahşet, Tashih-i İtikâd, Tasfiye-i Ezâbân 1880-1913)*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013, s. 68-78.

⁴⁰ B.O.A., Y. PRK. AZJ, 17/80; Gündoğdu, Genç, *a.g.e.*, s. 75.

⁴¹ Kieser, *a.g.e.*, s. 169.

⁴² *J.a.g.e.*, s. 169-187.

⁴³ *J.a.g.e.*, s. 172 (29 nolu dipnot).

maddesinde, “memleket teâdiyyat ve tecavüzat-ı ecanibten muhafazası zımında tertib-i mukteziyat olan heyet-i askeriye'nin terkihi ol memleket ahalisinin nüfusu umumiyesine ait mükellefiyet cümlesinden” olduğu belirtilmişti.⁴⁴ Sultan aşiretlerin gücünü Rusya ve İran'a karşı kullanmak istemekle birlikte, yükselen Ermeni milliyetçi hareketini bastırmak ve Kürtleri kontrol altına almak gibi niyetlere de sahipti. Böylece Sünni Kürtleri halifenin sancağı altına alarak Panislamizm politikasını güçlendirmeyi umuyordu. İmparatorluğun doğu sınırlarını güvence altında tutmak dış politikada elini kuvvetlendirecekti.⁴⁵

Hamidiye Alayları, Karapapak (Türk) ve Arap birkaç aşiret dışında tümüyle Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturuldu. Ama yine de bölgenin ıslahatıyla görevli Zeki Paşa'nın Dersim'deki Alevi aşiretlerin ve çoğunluğu Musul'da, Van'da ve Diyarbakır'da yaşayan Ezidi Kürtlerin de alaylara alınması planları yaptığı bilinmektedir.⁴⁶ Bu arzu hayta geçmedi. Merkezi hükümetin Dersim'deki Alevi aşiretlere karşı geliştirdiği siyasal dil düşünüldüğünde, bu planın hayata geçirilmesi imkânsıza yakındı. Çoğunluğunu merkezi hükümet görevlilerinin oluşturduğu çeşitli kişilerin hazırladıkları layihalarda aşiretlere ve aşiret mensuplarının inançlarına karşı “ötekileştirici” bir dil inşa edildiği görülmektedir.

Erzincan Sancağı Müdde-i Umum Muavini Mehmet Remzi 16 Temmuz 1892'de Dersim'in sosyal, iktisadi, kültürel ve inanç yapısını içeren kapsamlı bir raporu hükümet merkezine gönderdi. Rapor; Adliye, Dâhiliye Nazırları ve Şeyhülislamlık makamı tarafından değerlendirildi. Mehmet Remzi raporunda, Dersim ahalisinin “Kızılbaş ve bedevi” olduğundan söz ederek, seyyid ve ağalığın yöredeki yaşam pratikleri içinde her alanda etkili olduğunu ileri sürmektedir. Halkın seyyid ve ağalara olan bağlılığının ileri düzeyde olduğunu vurgulamaktadır: “Bunların umûr-ı zâtiye ve dünyeviyesi Dersim ağavatı bulunan bir tâkim eşirrâ ve eşkiya ellerinde olarak her halde seyyidlere ve ağalara inkıyâddan başka bir şey bilmezler.”⁴⁷

Merkezi hükümete sunulan bu ve buna benzer bir çok layihada Dersim'den söz edilirken bu bölgenin “aşâir-i bağiye ve vahşiye”den oluştuğu ve bu aşiretlerin “ferâiz-i diniye ve umûr-ı şer'iyyeden bi-haber” olduğu üzerinde durulmuştur.⁴⁸ Hamidiye Alayları'nın kurucusu 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa ve Anadolu Umumi Müfettişi Şakir Paşa'nın 1896'da kaleme aldıkları layiha, sorunun analiz edilmesi ve önerilen çözüm yolları açısından sistematik bir söylem inşa etmiştir. Daha sonra hazırlanan birçok raporu etkilediği ve yer verilen çözüm önerilerinin ise hükümetler tarafından kesintisiz bir biçimde göz önünde bulunduruldu-

⁴⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 29-38; Cevdet Ergül, *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, İzmir, Çağlayan Yayınları, 1997, s. 59-60.

⁴⁵ Kieser, a.g.e., s.206; Bruinessen, a.g.e., s. 286; JanetKlein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (çev: Renan Akman), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 17-18.

⁴⁶ Klein, a.g.e., s. 100-101.

⁴⁷ B.O.A., *Yıldız-Sadaret Resmî Maruzatı*, 60/27.

⁴⁸ Gündoğdu, Genç, a.g.e., s. 36.

ğu bilinmektedir. Askeri harekât, sıkıyönetim, sürgün ve asimilasyon bu raporun öne çıkardığı yöntemlerdir.⁴⁹

Layihada bölgeye gönderilecek Nakşibendî şeyhler aracılığıyla Alevi aşiret mensuplarının inançlarının tashih edilmesi (tashih-i itikad) önerilmiştir. Bu bağlamda uygun mahallerde birer tekke inşa edilerek, söz konusu Nakşibendî şeyhlerinin birer misyoner gibi çalışmalarına olanak sağlanacaktı.⁵⁰ Toplumsal mühendislikle, “itikad-ı batıla”, “akâid-i bâtila” veya “mezheb-i şia” olarak tanımlanan Kızılbaş/Alevi inancı Sünniliğe dönüştürülecekti. Böylece Protestan misyonerlerinin etkisi altına girmelerinden şüphelenilen bölge halkının “cehalet ve sapkınlıktan” kurtarılacağı inancı hâkimdi.⁵¹ Ma’murâtü'l-Aziz eski valilerinden Es-seyyid Hasan Hilmi bu projenin derhal hayata geçirilmesi gerektiğine inanıyordu:

“cahil ve adâb-ı dîniye ve insaniyeden tamamıyla gâfil olan ve yalnız dava-yı bâtila-ı siyâdetten başka hiçbir şey bilmeyen eşhâs-ı garâbet-i ihtisâsa uyararak bidâyet ve nihâyet-i mezellet ve hüsrandan ibâret olan şu hâl-i esef-iştimâlden sâye-i şâhânede efrâd-ı aşâir kurtarılıp tashih-i itikâd ve tasfiye-i ezhân ve vicdanları için evvela her biri beş on karyeye imam nâmıyla memûr olmak üzere hitâbet ve nasihata ve irâde-i hidâyete muktedir ulemâ tayin ve izamıyla” halkın “adâb-ı İslamiye” dairesine alınması layiha sahibinin ve dönemin yönetici elitinin tasavvurunu yansıtmıştı.⁵²

Devletin 1850’den itibaren Dersim’deki aşiretlerin iktidar alanlarını daraltma girişimi ve bu Sancak’taki kazaları ve dolayısıyla aşiretleri mutî (itaat eden) ve mutî olmayan (itaat etmeyen) şeklindeki sınıflandırması gerilimi daha da keskinleşmişti. 20. yüzyılın başında devletin hafızasına giren her rapor bunu biraz daha pekiştirmişti. Dersim mutasarrıflarından Mardini Arifî Bey (Mutasarrıflığı 27 Temmuz 1903-24 Ocak 1904) hazırladığı raporda, Çemişgezek ve Çarsancak (bugün Akpazar) kazalarının yüzde ikisi hariç Sünnî, Hozat kazasının merkezi ile 60 hanelik İnciğa Köyü’nün yine Sünnî, Ovacık ve Kızılkilise (Nazimiye) kazalarının genelini Şî’î (Alevi) olduğundan söz etmişti. Mazgirt kaza merkezi ile Daraburan Köyü de Sünnî’ydi. Geri kalan ahâlî Alevî’ydi. Rapora göre sorun, 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa ve Anadolu Umûmi Müfettişi Şakir Paşa’nın raporunda olduğu gibi askeri harekât, idare-i askeriye (sıkıyönetim), sürgün ve asimilasyonla çözülecekti.⁵³ Yine Dersim’in mutasarrıflarından Celal Bey’in 13 Mayıs 1906 tarihli raporunda aynı değerlendirmeler mevcut olmakla birlikte, bölgede Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanânlı aşiretlerinin iktidarlarına da işaret

⁴⁹ Alişan Akpınar vd., “II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında ‘Dersim Sorunu’ ve Zihinsel Devamlılık”, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, (Derleyen: Şükrü Aslan), İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 313.

⁵⁰ *y.a.g.e.*, s. 326; Gündoğdu, Genç, *a.g.e.*, s. 112.

⁵¹ Gündoğdu, Genç, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁵² B.O.A., Y. PRK. AZJ, 17/80; Gündoğdu, Genç, *a.g.e.*, s. 77.

⁵³ *Doğu Anadolu’da Toplumsal Mübendislik*, s. 191-194.

edilmektedir. Bu bağlamda Dersim ıslahatı için yapılması gereken ilk eylemin ağa ve seyyidlerin sürgün edilmelerini sağlamaktır.⁵⁴

Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş'un iki bin silahlı güçle Kığı köylerine, Koç, Şam ve Resik uşaklarının da Kemah ile Çemişgezek köylerine saldırarak eşya ve hayvan gasp etmeleri hükümeti harekete geçirmişti. Son verilen raporların ışığında; askeri yönetim, sürgün ve asimilasyonun gerçekleştirilmesi için 9 Kasım 1907'de askeri harekât başlatıldı. Ma'mürâtü'l-Aziz Redif livası Komutanı Neşet Paşa'nın komutasında dört tabur ve iki toplu bir müfreze ile dört koldan Dersim'e girildi.⁵⁵ Başta aşiret reislerinin köyleri ve evleri olmak üzere çok sayıda yakma olayı gerçekleştirildi. Fakat kış mevsiminin başlaması üzerine askeri harekât sürdürülemedi. Karaballı ve Ferhat aşiretlerinin direnişi kırılmış, hükümete sadık kalacaklarına yönelik söz alınmıştı.⁵⁶

Askeri güçlerin aşiretlere boyun eğdirme girişimi, aşiretlerin kendi aralarında ittifak yapmalarını hızlandırdı. 1908 yılı Mayıs ayında daha önce hükümete boyun eğen Karaballı aşireti başta olmak üzere Ferhad Uşağı aşireti ve Resik Uşağı aşireti Çemişgezek ve bazı çevre yerleşim alanlarına saldırdılar. Dersim Mutasarrıfı ilk önlem olarak halkın elindeki erzakın bir kısmına el koydu ve kente erzak ithalini yasakladı.⁵⁷

Neşet Paşa komutasında on üç tabur piyade (beş redif, yedi nizamiye ve Harput redif taburu), bir Hamidiye süvari alayı ve üç dağ bataryası 10 Haziran 1908'de sindirme harekâtına başladı.⁵⁸ Harekât başladıktan üç gün sonra Harput Sancağı Mutasarrıfı Hayri Efendi, 13 Haziran 1908'de Diyarbekir Vali Vekili Mehmet ve 23 Haziran 1908'de de Meclis-i Maliye Azasından Musa Celal bin Hakkı Dersim hakkında Dâhiliye Nezareti'ne layihalar sundular. Bu layihalarda Dersim'deki aşiretler devlete bağlı olanlar ve olmayanlar şeklinde kategorize edildi. Aşiretlerin sahip oldukları silah miktarı ve ağaların isimleri belirtildi.⁵⁹

Dersim Sancağı'nda kazalara ve aşiretlere göre silah miktarı şöyleydi:⁶⁰

Kazası	Aşiret Sayısı	Silah Miktarı	Yeni Silah Miktarı
Hozat	8	3250	850
Ovacık	6	2500	450
Kızılkilise	6	2550	350
Mazgirt	9	4500	500

⁵⁴ *y.a.g.e.*, s.195-196, Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 244-251.

⁵⁵ *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mübendislik*, s. 141.

⁵⁶ *y.a.g.e.*, s. 143.

⁵⁷ *y.a.g.e.*, s. 149.

⁵⁸ *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, (Yay. Haz: Sami Önal), İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 167-168.

⁵⁹ *B.O.A., İrade-i Dabilye*, 1461/1 (3 Cemaziyel-ahir 1326/1 Temmuz 1908).

⁶⁰ *y.a.g.b.*

Gerek Hayri Efendi'nin gerekse Musa Celal bin Hakkı ile Diyarbakır Vali Vekili Mehmet Paşa'nın verdiği bilgiler ve yaptıkları tespitler Meclis-i Vükela'da tartışıldı ve yapılması planlanan ıslahatlar belirlendi.

Meclis-i Vükela'nın 1 Temmuz 1908 tarihli toplantısında, şekavete yeltenen aşiret reisleri ile ileri gelenlerinin Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege Denizi'ndeki 12 Ada) Adalarından birine veya Trablusgarp ile Yemen içlerine sürgün edilmesi ve bunların sürgün yerlerinden kaçışlarının önlenmesi önerilmişti. Daha önceki birçok raporda ifade edildiği gibi halkın "cehalet ve vahşetlerinin" ortadan kaldırılması için mektep/medrese açılması ve bu eğitim kurumlarında Kürtçe bilen ilim ve ahlak sahibi öğretmenlerin görevlendirilmesi söz konusu edilmişti. Ayrıca her aşiretten on - on ikişer yaşlarında on beş - yirmişer çocuğun alınıp Erzinçan ve Harput'ta yatılı okutulması eğitim ıslahatının önemli bir parçası olarak görülmüştü. Bunların yanı sıra Meclis-i Vükela'nın halkın şekavetten uzak tutulması için geçim yollarının gösterilmesini, Dersim-Harput ile Dersim-Erzincan yollarının yapılmasını ve seyyidlerin etkisinde kalıp "mugayir-i şer-i şerif akaid-i batıla" yönünde inanan ve davranan halkın sünnileştirilmesini gündemine aldığı görülmektedir.⁶¹

1908 Devrimi'nin arifesinde Dersim'de bir yandan askeri harekât sürdürülürken, öte yandan idarî ve iktisadî alanda ıslahatlar yapılarak bölge merkezi yönetim içine alınmaya çalışılmaktaydı. Hiç kuşkusuz bu süreçte halkın inancına müdahale edilmesi ve merkezi hükümetin belirlediği kodlarla yeni bir eğitim sürecinin başlatılmak istenmesi, politikaların sürekliliğine işaret etmekteydi.

10 Haziran 1908'de başlatılan askerî harekâtın sonucunda Şeyh Hasan, Haydaranlı, Kalan ve Kalp aşiretleri başta olmak üzere birçok aşiretin direnişi sonlandırıldı. Aşiretlerin hükümete boyun eğecekleri sözü alındı.⁶² 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinden beş gün sonra Harbiye Nezareti, 4. Ordu müşirine Dersim'de kan dökülmemesi ve aşiretlerle anlaşılması talimatını verdi. Yer yer aşiretler ve hükümet güçleri arasında çatışmalar Eylül 1908'e kadar sürdü. Meşrutiyet'in ilanından sonra 27 Temmuz 1908'de genel af ilan edilmesi sonucu yakalanmış ve mahkûm edilmiş aşiret reisleri ve mensupları serbest bırakıldılar.⁶³

1908 Devrimi'nden sonra Dersim sorunu, devlet ve aşiretler ilişkisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi, modernist ve Türkleştirme politikaları ekseninde; ama devletin hafızasında yer alan bilgi ve deneyim göz ardı edilmeden, sürekliliğe vurgu yapılarak ele alınmaya devam etti.

⁶¹ *y.a.g.b.*

⁶² *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mübendilik*, s. 153.

⁶³ *y.a.g.e.*, s. 155.

Sonuç

Dersim'in Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine alınmasından sonra üç yüz yıl boyunca özel bir yönetime tabi tutulduğu bilinmektedir. II. Mahmut ve Tanzimat liderlerinin yerel güç odaklarını tasfiye ederek merkezi yönetimi güçlendirme politikası, Dersim'i de etkiledi. Aslında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlanan Türk, Kürt ve Arap aşiretlerini iskân girişimi, Tanzimat'la hızlanmıştı. Bu pratik yerel güçlerin merkezle olan ilişkilerini daha da gerginleştirmişti. Dersim'deki aşiretlerden asker ve vergi istenmesi, bölgedeki silahların toplanması, ağa ve seyyidlerin nüfuzunun kırılmak istenmesi uzun yıllar sürecek bir sorunun ortaya çıkmasına yol açtı. Sorunun sosyolojik boyutunda aşiret reisleri (ağaları) ve seyyidlerin üç yüzyıldan fazladır süren iktidar alanlarının daraltılması ya da tasfiye edilmesi yatmaktaydı. Aşiretlerin merkezi devletle mücadelelerinde milli bir nitelik olmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetiminin soruna yaklaşımını ve çözüme yöntemini gösteren çok sayıda rapor mevcuttur. Raporlarda; bölge halkından "eşkıya, şaki, vahşi, medeniyetten lezzet almamış, bedevi" gibi aşağılayıcı ve ötekileştirici şekilde söz edilmektedir. Yörede egemen olan Alevi/Kızılbaş inancı "itikad-ı batıla" ya da sapkınlık olarak görülmektedir. Bu söylemin kesintisiz devam ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetimi ıslahat adı altında, askerî yönetim, sürgün ve asimilasyonu planlamıştır. Bu bakış açısında, aşiret ilişkilerinin dağıtılması, temsilin (asimilasyonun) gerçekleştirilmesi için bölgeye muhacir iskân edilmesi, cami ve mektep inşa edilmesi önemli bir yer tutar. Aşiretler mutî ve mutî olmayan şekilde tasnif edilir. Bu pratiklerin üzerinden "medenileştirici" bir dil üretilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Cevdet-i Dahiliye

Cevdet-i Zabtiye

İrade-i Dahiliye

İrade-i Meclis-i Vâlâ

Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal

Yıldız-Sadaret Resmi Maruzatı

Kitap ve Makaleler

Alişan Akpınar vd. "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*. (Derleyen: Şükrü Aslan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 311-334.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY, 2007.

Celil, Celilê. *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. (çev. Mehmet Demir), Ankara: Özge Yayınları, 1992.

- Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Erdönmez, Celal. “Tanzimat Devrinde Aşiretlerin İskân Politikası”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 4, (1999), s. 239-264.
- Ergül, Cevdet. *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*. c. 1, Ankara: TTK, 1953.
- Gündoğdu, Cihangir. Genç, Vural. *Dersim'de Osmanlı Siyaseti (İzâle-i Vahşet, Tashih-i İtikâd, Tasfiye-i Ezhân 1880-1913)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Hakan, Sinan. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*. İstanbul: Doz Yayıncılık, 2007.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kieser, Hans-Lukas. *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)*. (Çev: Attila Devrim), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Klein, Janet. *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. (çev: Renan Akman). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Kodaman, Bayram. *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987
- Kunt, Metin. *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Yıllarında Osmanlı İl Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*. (Derleyenler: Mümtaz'er Türkönecü-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Moltke, Helmuth von. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1987.
- Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi*. (Haz: Ahmet Hezarfen-Cemal Şener), İstanbul: Etik Yayınları, 2003.
- Sağlam, M. Ali. “16. Yüzyılda Çemişgezek (Dersim) Sancağının Sosyal ve Siyasal Yapısı”, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*. (Derleyen: Şükrü Aslan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 269-293.
- Saydam, Abdullah. “Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*. Samsun: 1993, s. 227-256.
- Tanzimat*. Ankara: MEB, 1940.
- Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Haz: Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalcık), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006.
- Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*. (Yay. Haz: Sami Önal), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: TTK, 1999.
- Yılmazçelik, İbrahim. *Osmanlı Devleti Dönemi'nde Dersim Sancağı; İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*. Ankara: Kripto Kitaplar, 2011.

Zülfi, Mehmet. *Dersim (Tunceli) Tarihi*. (Yay. Haz: İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Halaçoğlu), Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1994.

Öz: Osmanlı reformcuları 19. yüzyılda devlet yönetiminde merkezîyetçi yapıyı güçlendirme yönünde düzenlemelere giriştiler. Bu amaçla o zamana kadar vergi ve asker alamadıkları topluluklardan asker ve vergi talebinde bulundular. Osmanlı yönetimi, üzerinde tam bir egemenlik kuramadığı, yöredeki aşiret reisleri ve seyyidlerin kendilerine bir iktidar alanı oluşturdukları Dersim üzerinde de merkezi yönetimini inşa etmek istedi. Aşiret ilişkilerini tasfiye etme, bu unsurları iskâna zorlama ve iskâna tabi tutulan aşiretleri üretime teşvik ederek vergi gelirlerini artırma merkezi hükümeti güçlendirmenin başlıca hedefleri arasındaydı. Bu girişimler gerilime yol açtı. Askerî harekâtların eşliğinde idarî askerî, iktisadî ve eğitim alanlarında düzenlemeler yoluna gidildi. Aşiretler itaat eden ve etmeyen aşiretler olarak tasnif edildi. Merkezi hükümet yöre halkının büyük çoğunluğunu “vahşi ve bedevi”, bunların inancını da sapkınlık olarak niteledi. İnşa edilen bu dil, devletin hafızasında sürekli tazelendi. Bölgenin “medenileştirilmesi”ne sürekli vurgu yapıldı.

Anahtar sözcükler: Dersim, Dersim Aşiretleri, Dersim Sorunu, Dersim Layihaları, Alevilik

The State and Dersim at the Beginning of 20th Century

Abstract: Ottoman reformers embarked on the project of strengthening the central government in the 19th century. To this end, the central government attempted to demand taxes and military service from certain communities which had until then remained outside of the reach of the State. With its tribal structure and the influential community leaders such as chieftains, sheiks and *seyyids*, Dersim region was one of the core areas for such a policy of centralization and direct control by the imperial administration. The principal goals of the imperial center in its policies towards this region were to diminish the power and authority of these groups over the local population, encourage the nomads and tribes for a sedentary life, and, enlarge the tax basis of the Empire. All these caused disturbance and tension not only among the Dersim tribes themselves but also between the tribes and the state. This article examines the ways in which the imperial administration tried to implement such policies in terms of administrative, military, financial and educational arrangements as well as the military operations. The other emphasis of this study is that the central government labelled most of the population of the region as “wild”, “Bedouin” and “deviant” and such a discourse has been reproduced in the official language which was also accompanied by a clear jargon of a “civilizing mission”.

Keywords: Dersim, Dersim tribes, Dersim issue, Dersim reports, Alevism, State